

SALLAI ISTVÁN

Tartozásaink Szabó Ervinnek

Szabó Ervin alapvető tétele volt, hogy a könyvtár az ipari társadalom szükséglete s egyben a tömegek forradalmasításának eszköze.

Leglényegesebb könyvtárpolitikusi követelése:

— Könyvet mindenkinek! Az uralkodó arisztokratizmus helyett és a szociális népkönyvha jellegű népkönyvtár helyén gazdag állományú, olvasóközpontú nyilvános könyvtárak új rendszerére van szükség.

— Izolált, apró könyvtárak halmaza helyett hozzunk létre centralizált, egységes könyvtári szervezetet.

— A könyvtárak között legyen kooperáció, és főleg a tudományos könyvtárak specializálódnak.

— A könyvtárszervezés alapja a hálózat legyen; járasonként vagy legalább megyenként olyan könyvtárak létrehozására van szükség, amelyek kisebb könyvtárak ellátó központjaiként működnek.

Noha sem Szabó Ervin könyvtári elvein, sem a Tanácsköztársaság könyvtárügyén (amely csaknem teljes egészében Szabó Ervin intenciói alapján alakult) nem mutatható ki Lenin tárgyaiba vágó írásainak hatása, elveik érdemi azonossága mégis igen feltűnő. Ennek magyarázata egyrészt a két ország társadalmi állapotának és problémáinak nagyfokú hasonlóságában keresendő, másrészt pedig abban, hogy Szabó Ervin, a kiváló marxista, a társadalom szükségleteiből Leninéhez hasonló következtetéseket vont le. Mindketten az angolszász könyvtári rendszerből indultak ki könyvtári elképzeléseik megfogalmazásánál. Nem utolsósorban azért is szálltak szembe a kontinensen — így Oroszországban és hazánkban is — uralkodó népkönyvtári felfogással. A népkönyvtárak helyébe az angolszász minta szerinti nyilvános könyvtárat (public library) kívánták „átplántálni”.

Mi tulajdonképpen a népkönyvtár? Egy olyan pedagógiai céllal kialakított gyűjtemény, amely a kevésbé művelt rétegek számára — osztálytársadalomban az elnyomott társadalmi osztályok szellemi táplálására, öntudatuk alakítására — szolgál. Nem igazi információt hordozó intézmény, hanem annak éppen az ellenkezője: elszigetelt, magában álló, könyvkölcsönzésre szánt gyűjtemény. A „népkönyvtár” kifejezés ebben az értelemben végső fokon politikai fogalom, amely — Szabó Ervin szerint — ott virul, ahol társadalmi elnyomás van, ahol tudatosan korlátozzák a szabad informálódást a politikai hatalom érdekében. Lenin is ebben az értelemben használta a „népkönyvtár” kifejezést.

Meg kell jegyeznünk, hogy a „szellemi népkönyvha”, a népkönyvtár szándékos szellemi korlátozás nélkül is létrejöhet *mindenütt*, tehát még a kezdeti szocialista társadalomban is, ahol szegényes gyűjtemények állnak szemben a magasabb fokú igényekkel. Az ok lehet pénztelenség vagy organizációs tehetetlenség, amely nem ismeri fel a kooperációs megoldások lehetőségét vagy nem mer szembenézni velük. Ebben az értelemben a népkönyvtár szakmai fogalom.

Szabó Ervinnél a „népkönyvtár” politikai és szakmai fogalma a következőképpen játszik egybe: Az egyénnek joga van ahhoz, hogy a világot mozgató eszméket mozgásukban lássa, ne csupán a leszűrt, megrágtott és propaganda céljából megformázott végső eredményeket kapja meg. S a széles körű információktól való megfosztás legközönségesebb formája, ha ez politikai szándék eredménye. Szabó Ervin világosan felismerte ezt a szándékot, és ezért a népkönyvtárak irányzatossága ellen emelt szót. Szerinte a gyűjtemények kialakítását „csak az igazság és a szépség” vezetheti. Mint-hogy azonban ezek az elvek igen változók, és az osztályok és pártok folytonos harcának reflexeként minden korban, minden osztály és párt számára más-más tartalommal bírnak, „senki sincs, aki az objektív igazság ismerveivel dicsekedhetnék: ezért a

népkönyvtár is eltéveszti hivatását, ha egyetlen társadalmi, politikai vagy tudományos irányzat szolgálatába szegődik”.¹ „Minden párt és szekta természetében van, hogy magát az objektív igazság birtokában tudja, és a kívülről jövő tanáccsal vagy javaslattal szemben hozzáférhetetlen.”² „A népkönyvtárak eleinte azzal a bevallott tendenciával létesültek, hogy a tudásnak és a műveltségnek félelmetes különbségeit a vagyonos osztályok és a proletárok között áthidalják, be nem vallott, de összeállításuk elviből igen sokszor kitűnő feladatuk az, hogy az úgynevezett hazafias, erkölcsös vallási irodalommal nem a tudásukat, hanem erkölcsüket hozzák közelebb a vagyonos osztályokéhoz, vagy a „lázadás” szellemét oltás ki belőlük.”³

Számos, manapság is hallható vélemény szerint Szabó Ervin azért lépett fel a könyvtárak irányzatosságá ellen, hogy marxista műveket is bevihessen a könyvtárakba. Ez Szabó Ervinhez méltatlan feltételezés: ő az általános enaberi haladás érdekében, nyilvánvalóan a gondolkodás joga érdekében és a public library általánosan elfogadott irányelveinek megfelelően követelte minden politikai irányzat érvényesülését.

Mint hogy a modern nyilvános könyvtárügy — mindnyájunk előtt világos, de még nem mindenütt megvalósított, s éppen ezért ma is nagyon aktuális — koncepcióját Szabó Ervin már a század elején világosan kifejtette, az a leghelyesebb, ha erre vonatkozó néhány megállapítását idézem:

„A-public library — magyarul: nyilvános könyvtár — nem azonos a könyvtárak nálunk is ismert két fajtájával, az úgynevezett tudós könyvtárral (tudományos könyvtárral) és az úgynevezett népkönyvtárral.

A tudós könyvtár jellegét az adja meg, hogy igyekszik minél több könyvet összegyűjteni és azokat minél biztosabban megőrizni... Elég, ha minden országban egy ilyen könyvtár van, amely a nemzeti könyvmúzeum funkcióját tölti be... Itt neheztsek meg a használatot, amennyire a könyvek biztonsága és épsége csak megköveteli, s ne engedjék meg más esetben, mint amikor másutt tényleg nem találhatók... Minden egyéb könyvtárnak — és különösen minden új könyvtárnak — ellenben nem lehet más célja, mint hogy a használatnak szolgáljon. (Az a cél), hogy a lehető leghasznosabb könyveket a lehető leggyorsabban közvetítsék a lehető legtöbb embernek.”⁴ „Anyaga sem a régi tudományos könyvtárokéval, sem a régi népkönyvtárokéval nem azonos. A régi tudományos könyvtárokéval megegyezik abban, hogy nem a szaktudós szükségleteire van tekintettel, s ezért a régi és ritka, de inkább csak a történeti értékű irodalom helyett főként a modern irodalomra helyezi a súlyt; és eltér abban is, hogy nagy tömegű szépirodalmat tart készletben.”⁵ A radikális fordulat a modern könyvtári politikában éppen az, hogy a könyv megszűnt a könyvtár célja, a gyűjtés, a mindenáron megővés a könyvtár funkciója lenni, hanem éppen megfordítva: a »könnyű hozzáférhetőség« lett azzá a könyv épségének, sőt létének árán is.”⁶ „Csak aki már látott angol, amerikai nyilvános könyvtárat, az tudja megérezni a kontinentális népkönyvtár nagy szegénységét és kisszerűségét. Micsoda a mi népkönyvtárunk? Szegényesen berendezett szoba, amelynek egyik felében kopott, régi könyvek vannak fólhalmozva, amelyeket a hét némely napján meghatározott esti órában kölcsönöznek ki azoknak a keveseknek, akik éppen azon a napon és éppen azon órában szerét ejthették, hogy értük menjenek. Más a nyilvános könyvtár. Önálló épület, benne jó karban levő új és hasznos könyvek: és ami a legfőbb: nyitva van egész nap, reggel éppenúgy, mint este, könyvvel, újsággal és folyóiratokkal megrakott tervek helyben olvasásra marasztalják az arra járókat.”⁷

Világosan megjelölte a nyilvános könyvtár gyűjtőkörét is: „A könyvanyag dolgában vezető elvül kell hogy szolgáljon: a legjobb és legmodernebb irodalom, tekintet nélkül irányára, olyan teljességben, hogy ne csak a művelt laikusok, hanem a legkényesebb ízlésű tudományos kutatók igényeit is kielégíthesse, és olyan példányszámokban, hogy a legnagyobb arányú érdeklődésnek se kelljen a hosszú könyvre várakozás miatt lelohadnia... Ez az egyetlen, a demokratikus és egységes kultúrára törekvő könyvtárpolitikának megfelelő elv.”⁸

Az úgynevezett népkönyvtári fokon történő ellátással szemben is igényes: „...viszont nem tennék különbséget az »átlagnál magasabb fokú műveltségű olvasók-

nak» és az egyéb »népnek« való olvasmány között. Minden jó könyv való a „népnek», amelyet pedig nem olvasna a »művelt olvasó«, az a népnek sem való.”⁹

Szabó Ervin a nyilvános könyvtárakat az ipari társadalom szükségletének és az oktatásig részének tekintette: „Kulikkal és írástudatlan muzsikokkal nem lehet gépet építeni, sem fűkaszázó gépet kezelteni vagy a nemzetközi közlekedést fenntartani.”¹⁰

Hogyan bántunk Szabó Ervin örökségével?

1919 augusztusától a felszabadulásig emlékét előbb megrágalmazták, majd elfelejtették, az általa szervezett intézményt megfosztották nevétől. Gulyás Pál a Szabó Ervin-koncepciót 1920-ban, a *Kommunista könyvtárpolitika* című tanulmányában (*Magyar Szemle*) megpróbálta diszkvalifikálni. Az intézmény a Horthy-rendszerben csigalassúsággal fejlődött, de — bevallatlanul — alapítója szellemében. 1927-ben a horthysta kultúrpolitika védelmére írt tanulmánykötetében Hóman Bálint — természetesen Szabó Ervin nevének mellőzésével — éppen az amerikai „könyvtárüzemek” mintájára szervezett Fővárosi Könyvtárt volt kénytelen példaként felhozni — írja Remete László sajtó alatt levő cikkében.

Ahogy a Horthy-rendszer Szabó Ervin örökségével bánt, azon nem is csodálkozhatunk. Én azt nehezményezem, amiben mi vagyunk elmaraszthatók. A továbbiakban ezért inkább mai tartozásainkra kívánok rámutatni.

Mindenekelőtt a központi könyvtár kérdéséről szölok. Amint azt fennmaradt írásai is mutatják, Szabó Ervin egyetemes könyvtárpolitikus volt; a könyvtárugy területén vívott harcai, néha keserves csalódásai, de sikerei is mindig közvetlenül a Fővárosi Könyvtárhoz kapcsolódtak. 1868-ból származik az első könyvtárépítési terv, amelynek realizálására 50 ezer aranykoronát irányoztak elő. Mivel azonban az épület emelését nyolc „alkalmas” helyre javasolták egyszerre, a vita húzódtott, és végül a tervből semmi sem lett. Szabó Ervin időszakában (1910-ben) a központi könyvtár felépítésére már kétfélmillió aranykorona állt rendelkezésre (mai értékben ez több mint 100 000 000 Ft). Bárczy Istvántól és Wildner Ödöntől, tehát a városi tanács részéről igen jelentős támogatásban is részesült. Szabó Ervin a könyvtárfejlesztésre vonatkozó előterjesztésének első pontja így szölt: „Elhatározza a Fővárosi Törvényhatósági Bizottság, hogy az 1903/89. kgy. sz. határozattal létesített »Fővárosi Könyvtár« közösi nyilvános könyvtárrá szervezi át, és pedig az újabb angol—amerikai nyilvános könyvtártípus mintájára, központi tudományos könyvtárral, általános jellegű fiókkal és szabad oktatás céljait szolgáló helyiségekkel és berendezésekkel.”¹¹

Szabó Ervin törekvései nyomán hallatlan érdeklődés kezdett megmutatkozni a Fővárosi Könyvtár iránt. Tragédiája éppen abban rejlik, hogy bízott a könyvtár feszítőerejében és abban, hogy a város megfelelően válaszol erre a feszítőerőre. Sajnos, nem így történt. Még megfelelő épület sem volt. Az 1912. évi működéséről szölo jelentésében ezt írta: „...a könyvtári helyiségek állapota oly nyomasztóan befolyásolja könyvtárunk működését, hogy az év folyamán sokszorosan úgy éreztük: lehetetlen tovább dolgoznunk, és nincs más mód, mint hogy bejelentsem a tanácsnak, hogy a könyvtár vezetéséért a további felelősséget nem vállalom... A könyvtárnak az igazgató után két legmagasabb tisztviselője egy harmadikkal együtt 70 m³-es kis szobában dolgozik, vagyis nem egészen 24 m³ levegő jut, holott a fegyházakban 25 m³ az előírt minimum... A könyvtári helyiségek állapotát 1908 óta panaszolom. Ismételtlen történtek átmeneti intézkedések, anélkül, hogy ez az állapot lényegesen javult volna. Mert minden, valamennyire gyökeres javításnak útját szegték azzal, hogy rövid időről van szó.”¹² Ez a „rövid idő” 1912 óta a mai napig is tart. Szabó Ervin és munkatársai felismerték a társadalmi szükségleteket, és azzal, hogy ezek tisztességes kielégítésére törekedtek, robbanásszerűen jelentkeztek az igények: „...sajnos magának a könyvtár személyzetének kell óvatosan ügyelnie arra, nehogy az olvasók előzőnljék a könyvtárat... A Fővárosi Könyvtár olyan közszükségletet elégít ki, amely másutt nem talál kielégítésre.”¹³ „Számptalan előterjesztésben kifejtettem, hogy a könyvtár

helyiségei abszolúte véve... nemcsak elégtelenek, hanem oly célszerűtlenek, és javaslatokat tettem megfelelő intézkedések iránt. De semmi sem történt.¹⁴

Mindezek ellenére Szabó Ervinnek megvolt a kedve és az elzántsága, hogy harcai közepette azt is kifejtse, milyennek képzei a központi könyvtárat. „... a modern városokban mindenütt parancsoló szükségletként lépett föl: az Einheitsbibliothek, a könyvtár, amely a városi népesség minden rétegét és valamennyinek mindennemű olvasószükségletét elégíti ki.”¹⁵ „A nagy fővárosi közkönyvtár... a modern tudomány és a legfejlettebb ízlés színvonalán álló kultúrintézet, amely a leggazdaságosabban dolgozik ugyan, de soha a szolgáltatások minőségének rovására.”¹⁶ A központ a múltban is követte és a gyűjtőkör kialakításában is hűségesen követi Szabó Ervin irányvonalát. A könyvtár gyűjtőkörére vonatkozóan ezeket a megjegyzéseket tette:

„A központban nem törekednek a szépirodalomból raktárt tartani, a tudományos irodalom egyéb ágát csak annyiban ápolná, amennyiben azt minden könyvtárnak tenni kell, de tökéletességre és teljességre a tudományos irodalomnak csupán egy területén törekednek... ez a társadalmi és politikai tudományok... területén legyen.”¹⁷

A könyvtár építési programját is részletesen megadta. Befogadóképességére megjegyzi: „A fővárosi központi (központi) könyvtárában is — a személyzetten kívül — 2200—2500 személy befogadására való nyilvános helyiség lesz. (Olvasó- és előadótermi ülőhelyek). Mindez azonban a jövő zenéje.”¹⁸ A központi könyvtár mai befogadóképessége ülőhelyek tekintetében 170.

Lécai János Szabó Ervinről szóló megemlékezésében 1918-ban ezt írta: „A szegényes, elhanyagolt kis Károly körúti könyvtárból sikerült neki megszervezni a főváros leghozzáférhetőbb és legügyesebben összeválogatott könyvtárat. Munkásságának azt a pozitív eredményét, hogy egy nagyszabású amerikai stílusú könyvtár megnyitásánál jelen lehessen, amelynek eszméjéért ő agitált a leghevesebben, már nem érthette meg.”¹⁹

1926-ban a Fővárosi Könyvtár Szabó Ervin elképzeléseinek semmiféle tekintetben meg nem felelő Wenckheim-palotát kapta meg. Ez 1931 óta nyújt otthont a könyvtárnak. Szabó Ervin álma máig sem valósult meg: sőt a könyvtár mostani központját a felszabadulás utáni számos vizsgálat során sehogy sem tudták beilleszteni a magyar könyvtárhöz rendszerébe. Nem tudták ugyanis eldönteni, hogy a „tudományos” könyvtárakhoz vagy pedig a „közművelődési” könyvtárakhoz kell-e sorolni.

Elgondolkodtató, hogy a szóban olyannyira elismert Szabó Ervin szándékát még halála után 60 esztendővel sem tudtuk megvalósítani. Néhány éve egy munkaegyüttes készített a könyvtár számára egy tervezési programot (18 600 m² hasznos alapterülettel), de a főváros — anélkül, hogy bárkit is megkérdezett volna — a programban jelzett alapterületet „már a papíron is” kb. a felére csökkentette. Most újra előkerült az építés kérdése, tudomásunk szerint figyelembe is vették a munkaegyüttes által készített programot, ám a könyvtár elhelyezése körüli úgyszólván másfél százados viták csak a további elodázás gyanúját keltve lángoltak fel újra. Állítólag mostanában is 40 különféle javaslat hangzott el a könyvtár helyének kijelölésére, de „egyik sem megfelelő”. Marad a további foldozás, esetleg az addig egységet alkotó könyvtár funkcionális szétválasztása.

A központi könyvtár „cifra” nyomorúságában nem tudta kifejleszteni nagy prézens szabadpolcos olvasótereit (mindössze 2—3000 könyvet tud szabad polcon tartani „válogató polc” elnevezéssel); tehát e tekintetben rosszabbul áll, mint egy valamire való falusi könyvtár, és zömmel kölcsönkönyvtári szolgálatra kényszerül.

Hála Szabó Ervinnek, a könyvtárnak igen magas színvonalú, jól kiépített katalógusrendszere van. Kölcsönzési forgalma évi 106 551 kötet. (A miskolci megyei könyvtáré ugyanekkor 772 ezer, Szombathelyé 354 ezer, Kaposváré 251 ezer.) Szabó Ervin — mint említettem — panaszkodott, hogy a könyvtár személyzetének kell óvatosan ügyelnie arra, nehogy az olvasók előzönölgjék a könyvtárat. Ez a kényszerű korlátozás lényegében a mai napig sem szűnt meg, bár forma szerint csak a 18 éven aluli olvasóknak a fiókkönyvtárakba történő irányításában nyilvánul meg.

Pedig a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár még így is, ilyen összezsúfolt, torzult formában is olyan szellemi nagyhatalom, amelyhez fogható kevés van az országban.

Az évi 14 800, jórészt tudományos igényű olvasó és 15 885 kötetnyi gyarapodás nem lebecsülendő eredmény. És mindez 4100 m² alapterületen! (A miskolci megyei könyvtár 4800, Birmingham városi könyvtára pedig 24 000 m² alapterületű, holott Birmingham lélekszáma fele a budapestinek.)

Szabó Ervin és a Fővárosi Könyvtár közművelődési funkciója

Néhány szót érdemes arról is ejteni, milyenek képzele Szabó Ervin a Fővárosi Könyvtárat a népművelésben betöltendő egyéb szerepe szempontjából. Bár e kérdést sokan túlhaladottnak tekintik, mégsem árt, ha a mostani, elég nagymértékű funkciózavar idején ebben a kérdésben is Szabó Ervinhez megyünk vissza. Ezt írja: „... (a nyilvános könyvtárakat) az angolszász országokban mindenütt a *közoktatási intézmények részének tekintik*, s nem tulajdonképpeni könyvtári, hanem egyéb oktató célokat szolgáló helyiségekkel, de legalább nagy előadóteremmel kiegészítik.”²⁰

„Akik először láttak angol vagy amerikai könyvtárakat, csodálkozva veszik észre, hogy ezekben a könyvtárakban nemcsak raktárhelyiségek, olvasó- vagy kölcsönzőtermek vannak, hanem előadó- és tantermek, hangversenyek és múkiállítások, sőt esetleg klubok számára való helyiségek... Látszik, hogy ezekben az országokban a szabad tanítás hozzátartozik a könyvtárak funkciójához.”²¹

E néhány szóból is kitűnik, hogy Szabó Ervin már a század elején felismerte: a könyvtár és a művelődési ház valamiképpen összetartozó dolog. De azt is világosan látta, hogy az ilyenfajta közművelődési intézmény alapja feltétlenül egy dokumentumbázis — azaz a könyvtár — kell legyen. Az angolszász és skandináv országokban ma is a nyilvános könyvtár köré épül a legtöbb közművelődési tevékenység. Az a művelődési ház, amely a továbbképzés, a komoly művelődés eszméjével visszaél és csak a „tűzijáték-rendező intézmény” szerepét tölti be, mindenkor szembe fog állni a könyvtárral, s ha az utóbbi — szerencsétlenségére — az előbbivel együjttesbe kényszerül, múlhatatlanul összezsugorítja. Példa rá a több ezer m² alapterületű Fővárosi Művelődési Ház, amely könyvtári célra csak kb. 100 m²-t biztosít. Sajnos, számos más könyvtárunk is ilyen helyzetben van a művelődési házon belül (Ajka, Oroszlány). Ez a kérdés országos vizsgálatot érdemelne.

Minden olyan művelődési intézmény, legyen az iskola vagy művelődési központ, amelyben a könyvtári munka nem válik az ott végzett tevékenység szerves részévé, szakirodalmi bázisává, csak elszigetelt könyvtárat tud falai között elképzelni, tehát a „népkönyvtári” felfogást teremti újjá. A most épülő kelenföldi könyvtárat Szabó Ervin eszméinek megfelelően tervezték, azaz olyan elgondolást kívántak megvalósítani, amelyben a klubok és előadótermek a könyvtár bővült és valóban szerves részei. De még el sem készült művelődési házi részét máris el akarják választani, mintegy „társbérletesíteni”, s a már eleve könyvtárnak tervezett területrészekből is a művelődési ház irodái javára gazdagodni.

Szabó Ervin nem a könyvtár és más intézmény szervezeti egyesítését tűzte ki célul, hanem a könyvtár kibővítését — népművelési feladatokkal. Egy bizonyos nagyság feletti könyvtár szervezeti egyesítése más könyvtárral, pontosabban szólva az olyan könyvtári egység beolvasztása, amely egyben hálózati központ, illetve alközponti szerepet is betölt, világoszerte ellentmond a könyvtárak egymást kiegészítő — vertikális — rendszerének. Nagyobb városaink „A” típusú könyvtárai ma már több ezer m² alapterülettel rendelkeznek (például Miskolc 4800 m², Nyíregyháza 3400 m²). A már meglévő 2—3000 m² alapterület közötti könyvtárak pedig bővítésre szorulnak. A nagyobb „B” típusúak normái 700—1500 m² között mozognak. A magyar városi könyvtárak a múlt században és a század elején a múzeumokkal kerültek egy szervezethez. Mind a múzeumok, mind a könyvtárak feszítőereje oly nagy volt, hogy ahol csak tehettek, a könyvtárak mindenütt kiszorultak a múzeumokból, s ez a folyamat még ma sem ért véget (lásd Szeged). Művelődéspolitikai hiba volna, ha ez most megismétlődne.

Mindaddig, amíg a művelődési ház nem veszi komolyan legfontosabb hivatását, nevezetesen hogy a felnőttoktatás színtere és otthona legyen, addig válságából sem keveredik ki, és ebben a formában teljesen alkalmatlan arra, hogy egy „komplex” intézményrendszer része legyen. Másfelől viszont — némi alázattal — azt is be kell ismernünk, hogy mai könyvtárosaink döntő többsége nem is igen alkalmas arra, hogy könyvtárközpontú, de mégis komplex intézményt vezessen. Ehhez a legtöbbjüknek sem megfelelő képessége, sem bátorsága, sem „vagánysága” nincs.

A fővárosi hálózat

Szabó Ervin a főváros könyvellátását úgy kívánta megvalósítani, hogy a központi könyvtár legyen a főváros nagy (prézens hangsúlyú) referenz könyvtára, ott legyenek a tudományos gyűjtemények és a kölcsönkönyvtári igényeket többségében a hálózat elégítse ki. A Budapesti Városi Könyvtár Értesítőjének 1915. 1—2. száma jelentést ad az elsőként létrehozott fiókkönyvtárról. (A 2-es számot viselő fiók, a helykijelölés késedelme miatt megelőzte sorrendben az 1. sz. fiókot.) E könyvtár az Almássy téren nyílt meg Deák Ferenc Könyvtár néven, 80 ülőhellyel (46 a felnőtteknek és 34 a gyerekeknek). A megnyitás után az ülőhelyekért valóságos versengés folyt. Igen sok olvasó, meg sem várva a nyitás időpontját, sorban állt a könyvtár kapujában. Egyes sajtóorgánumok azt írták, hogy „zaj és tülekedés” van a könyvtárban, s emiatt a könyvtárat okolták, ahelyett, hogy a magyar könyvtárügyet vádolták volna. A könyvtárat a Deák Ferenc Szabadkőműves Páholy 20 000 koronás adományából tervezték, és több budapesti polgár adományával segített a könyvtár létrehozatalában. 1914 végére már 4 fiók működött. A háború miatt 2 tervezett fiók nem jött létre. A Tanácsköztársaság bukásáig a fiókok száma 7-re szaporodott, a két világháború közötti időszakban további fiókok nyíltak. A felszabadulás idején 11 fiókkönyvtára volt a fővárosnak.

1949-ben került napirendre a főváros valamennyi kerületére és a következő évben a Budapesthez tartozó elővárosokra is kiterjedő könyvtári hálózat kiépítésének terve. Semmiképpen sem szeretném azoknak a könyvtárvezetőknek és könyvtárosoknak a fáradozásait lebecsülni, akik ebben az időszakban hősies munkával, tömegeivel szervezték meg a kerületi könyvtárakat; a világvárosok kerületi (fiók-) könyvtáraihoz viszonyítva, szegénységük miatt mégis elégtelen alapterületű könyvtárak jöttek ekkor létre. Az akkori szegénység és a hetvenes években elmulasztott további fejlesztés következménye egy „nyomor-ideológia” lett, amelyet a főváros vezetői és könyvtárosai egyaránt elfogadtak. A könyvtári intézmények így a művelődésügy perifériájára szorultak. Tetézte a bajt, hogy ezt a nyomor-szemléletet fővárosunk vezetőinek egy része is a magáévá tette. (Nyomai még ma is élenként érezhetők; így, amikor a könyvtár jelenlegi vezetősége már nagy alapterületű könyvtár létrehozásán fáradozik, máris akad a fővárosunknak olyan „művelődéspolitikusa”, aki „túl nagy-nak tartja” például a kőbányai könyvtárat, és meg sem várva a könyvtár 4—5 évre tehető kibontakozását, máris ellene érvel.)

Mindennek szomorú következménye: a tanácsi közművelődési könyvtárak alapterülete szempontjából Magyarország legelmaradottabb városa Budapest lett. Bár a fiókhálózat ma már 111 egységből áll, csak 7,3 m² alapterület jut minden ezer budapesti lakosra. A városi átlag vidéken 27,60 m²/1000 lakos, tehát négyszerese a budapestinek. (Miskolcon 42,3 m², Debrecenben 19, Nyíregyházán 51 m², Szombathelyen 47 m² esik 1000 lakosra.) A legsúlyosabb azonban az a körülmény, hogy éppen a munkáskerületek a legrosszabbul ellátottak (a XIII. kerületben 4,8 m², a XVIII. kerületben pedig csak 2 m² esik 1000 lakosra).

De nemcsak az alapterülettel van baj. Míg Budapesten a könyvbéserzés egy lakosra eső kerete 1975-ben 2,70 Ft volt, addig vidéki városaink lakosonként 7 Ft-ot költöttek e célra, ami a budapesti ráfordításnak majdnem háromszorosa. (Miskolc 10, Szombathely 12, Kaposvár 11, Veszprém 14 Ft. Szabó Ervin közlése szerint a könyv-

tári összkiadás Budapesten 1914-ben 30 fillér volt egy főre, azaz mai értékben kb. 30 Ft.)

A hely- és könyvtárhiány miatt a kerületi könyvtárak legtöbbször alig van helyben olvasási lehetőség. Szabó Ervin megjegyzi a helyben olvasásra: „A (központi) könyvtár könyvtártani újítást honosított meg: az állva olvasást, mert sok órája volt a napnak, amikor annyira megtelt a szűk olvasószoba, hogy ablakmélyedésekben és az állványokhoz támaszkodva nem kevesebben olvastak, mint az asztalok mellett ülve.”²² Ma Budapesten legfeljebb a lelkesedés kisebb, és ezért nem olvasnak állva, de az olvasók számához viszonyítva a fővárosban az olvasóknak ma kisebb százalékát tudják leültetni, mint az ország vidéki könyvtáraiban. (Egyébként ma is van állva olvasás például a központi könyvtár zenei könyvtárában.)

Szabó Ervin azt tervezte, hogy a vezetése alatt álló könyvtár majd évenként egymillió kötetet ad az olvasók kezébe (1916-ban minden harmadik lakosra esett egy-egy kötetnyi forgalom). Napjainkban — írja Remete László — „amikor az aránylag szabadon hozzáférhető tudományos és a széles hálózattal kiépített szakszervezeti könyvtárak forgalma is növeli, a róla elnevezett Fővárosi Könyvtár már évente 6 000 000 kötet forgalmat bonyolít le, azaz fejenként (az 1976-os adatok szerint) 2,3 kötetet ad a főváros lakosságának a kezébe.”

Sajnos ebben is a vidéki átlag alatt marad, amely 4,5/fő, de különösen a nagyobb vidéki városok átlaga alatt (Miskolc 7,5, Szombathely 6,5, Dunaujváros 9,8). Tévedés volna azt hinni, hogy a szakszervezeti könyvtárak pótolják a kerületi könyvtárak hiányát. Budapesten a szakszervezeti könyvtárakkal együtt is csak 4,9 az egy lakosra eső forgalom, míg vidéken ugyanez 5,3.

Az olvasók százalékos aránya is itt a legrosszabb az országban. 1971-ben még 8,3% volt, de 1976-ban 7,6%-ra csökkent. A vidéki átlag 16,5%, ami a budapestinek több mint kétszerese!

A könyvtári személyzetről ezt mondta Szabó Ervin: „A könyvtári személyzet dolgában az elv ugyanaz: jól fizetett, művelt és munkával nem túlhalmozott alkalmazottak. A könyvtárosi munka fáradságos nevelőmunka: elégedetlen, műveletlen és agyonhajszolt könyvtári személyzetből gépiesen dolgozó bürokraták, könyvkezelő gépek lesznek, akik ... a törődésre a könyvekkel és az olvasókkal ... képtelenek.”²³

Néhány évvel ezelőtti mérés szerint a Szabó Ervin kerületi könyvtárak minden egyes dolgozójára 16 000 kötet kölcsönzése jut. (A megyei könyvtárakban ugyanakkor 7000, a városiakban 5000.) Hallatlan erőfeszítéseket tesznek ezek a könyvtári páriák (ne haragudjanak a megnevezésért), hogy amennyire lehet, tartsák a szintet. Munkájuk, de különösen a gyerekkönyvtári munkájuk még így is országosan példamutató. A vidéki városok tőlük tanulják az új módszereket. Azt azonban mégis meg kell állapítanunk, hogy a könyvtári nyomor Budapesten tömegkölcsönzésre berendezett „szuper népkönyvtárakat” eredményezett. Tehát éppen Budapesten valósult meg az, amitől Szabó Ervin olyannyira óvott. Éppen az ő nevét viselő könyvtárak munkásaira esik a legterheesebb, legrosszabb feltételek között végzett könyvtári munka.

A központosítás és Szabó Ervin

Dr. Csűrös Ferenchez, Debrecen város közművelődési tanácsnokához intézett levelében Szabó Ervin a debreceni új városi könyvtár megnyitása alkalmából ezt írta: „A patriarchális modellek ideje lejárt... Nincs ez másképp a könyvtárügy terén sem... Mi célt szolgál az a sok csip-csup könyvtár, valóságos könyvtári törzseparcella. 12 népkönyvtár együtt 2461 kötetel. Egyenként 200-zal. (S még ezek a legjobbak!) Ifjúsági könyvtárak 500 és 1000 diák számára 100—2500 kötetel? Szörnyű pazarlás ennyi kis könyvtár külön kezelése, külön lajstromozása, külön helyisége stb.”²⁴ Számos írásában buzdít a centralizációra. „Az a sok mindenféle egyesület, amely ma népkönyvtárat tart fenn... bocsásza könyvvállományát és egyéb anyagi és szellemi erőit a nagy községi könyvtár rendelkezésére.”²⁵ „Bizonyos, hogy a kis, mindenképpen tökéletlen népkönyvtárak képtelenek volnának a nagy könyvtárakkal verse-

nyezni... azt az anyagi és szellemi erőt csak úgy lehet megmenteni, ha beolvadnak a nagy könyvtárakba.”²⁶

A könyvtári centralizáció kérdésének tanulmányozása végett hazánkban járt a Lenin Könyvtár egyik vezető munkatársa. A FSZÉK-ben folytatott tapasztalatcseréje alkalmával úgy tájékoztatták, hogy a FSZÉK minden tekintetben integrált rendszer. Igaz: a hálózat igazgatási, módszertani munkáját kitűnően végzik. Nemkülönben a bibliográfiai és a propagandaanyagokkal történő ellátást is, sőt e téren országos feladatokat is vállalnak. Tiszteletre méltó az a gyorsaság, ahogy az aktuális eseményekre reagálnak. Az sem hiba, hogy a kerületi könyvtárak — megfelelő koordináció és szakmai irányítás mellett — önállóan rendelik meg a könyveket. Ez a Könyvtárellátó Központ céldulaellátási rendszere mellett nem ró nagyobb terheket a tagkönyvtárakra, azonban súlyos fogyatékoság, hogy a kerületi könyvtárak még ma sem alkotnak olyan lépcsőzetes ellátási rendszert, magas fokú tájékoztatást és bőséges helyben olvasást lehetővé tevő alközpontokkal, amelyek révén bárki a hálózatban gyorsan és kényelmesen hozzáférhetne a teljes irodalomhoz. Ma százegynéhány, szolgáltatásaiban hasonló kerületi könyvtár áll egymás mellett. (A helyzet ma már biztató, mert a hálózatvezetés törekvései nyomán megjelent a láthatáron az első ellátó-gépkocsi.) Talán nem sokáig várat magára a főváros áldozatkészsége egy modern ellátóközpont létrehozására, valódi részlegraktárral, és további kerületi központok építésére is remény van. A kőbányai az első fecske.

Amíg a központ nem képes magasabb szintű ellátást biztosító intézménnyé válni, addig saját gyakorlatával cáfolja azt a helyes elvet, hogy a hálózatot nem szabad decentralizálni.

A szakszervezeti könyvtárakról

Szabó Ervin a munkásosztály könyvtári ellátását a legfontosabb kérdésnek tartotta. Véleménye szerint a szervezett munkásokat a népkönyvtáraktól azok népkönyhjellege riasztja el. Állítja, hogy a „munkásosztály elitjének könyvszükséglete semmivel sem alacsonyabb rendű, mint az úgynevezett művelt osztályoké”.²⁷ Könyvtári ellátásunkról így szólt: „A nép könyvtárainak... a tudomány köréből azt kell nyújtaniok, ami a munkásság gazdasági, társadalmi és politikai törekvéseivel és harcaival közvetlen vagy közvetett vonatkozásban van, azok eredetét, történetét megvilágítják, elméleti alapjukat szélesíti és tudományos perspektívát nyit a jövőre. Szóval mindazt, ami az egészségesebb, teljesebb, tisztább, tudatosabb, egyszerű: emberesebb létért való törekvéseihez fegyvereket szolgáltat.”²⁸ Meglevő népkönyvtáraink e követelményeknek nem feleltek meg, „a szervezett munkásság a ... szakegylet könyvtáraival pótolja némileg a népkönyvtárak hiányát”.²⁹

Az elmondottakból kitetszik, hogy a szakegyleti — mai megfogalmazásban szakszervezeti — könyvtárak mindenekelőtt a munkásosztály könyvtári szolgálatát váltalták, és a szakszervezetek ugyanezen célból vették át a volt gyártulajdonosok által fenntartott üzemi közművelődési könyvtárakat. Ma is hiba volna, ha a munkásosztályt alacsonyabb szinten akarnánk kiszolgálni, mint a társadalom többi részét. De még súlyosabb hiba, ha azt hitetjük el magunkkal, hogy a munkásosztály könyvtári ellátása megfelelő. A szakszervezeti könyvtárak válaszüton állnak: vagy tartják legalább azt a szolgáltatási színvonalat, amit ma már a tanácsi könyvtárak java nyújtani képes, vagy le kell mondani arról az ambícióról, hogy ők a munkásosztály könyvtári ellátásának fő letéteményesei. Tömegükben ugyanis helyben olvasásra teljesen alkalmatlan kölcsönzőkönyvtárak, főfoglalkozású könyvtáraik száma ijesztően kevés, nyitvatartási idejük általában néhány óra hetenként. Egyszóval: „népkönyvtárak”.

Budapesten 2358 szakszervezeti könyvtár és szolgálati hely van, 1685 átlagkötetszámmal (egy-egy tanácsi egységre 26 000 kötet jut). Nemigen akad világváros, amely ennyire felaprózott könyvtárüggyel dicsekedhetne, mint Budapest. Az iszonyú tömegű könyvtárak ellenére még sincs jól ellátva! A főváros könyvtári elmaradott-

ságát azzal szokták „menteni”, hogy a tanácsi könyvtárakat itt a szakszervezeti könyvtárak pótolják. Valójában a két hálózat együttes olvasólétszámának százalékos aránya nem éri el a vidéki átlagot (Budapesten 18,8%, vidéken 21,1%).

A könyvtári központosításról Szabó Ervin ezeket írta: „És mert mit látunk? Azt, hogy nemcsak már meglévő és búsan tengődő intézmények fejtenek ki hatáson és passzív ellenállást a központosítás ellen, hanem itt is, ott is új tervek és új elhatározások fogannak, hogy új kis könyvtárakat, új porszemeket szórjanak el a milliós nagyváros sivatagában.”³⁰ A szakszervezetek az ötvenes években modern, központosított rendszerré fejlődtek. Egyik-másik szakszervezeti könyvtár modern berendezésével, szakszerűségével nemzetközi elismerést váltott ki. A szakszervezeti könyvtárosok egy része a szakma megszállottja. Fejlődésük azonban megrekedt, és úgy látszik, a szakszervezetek még a saját kereteik között sem képesek integrált hálózatot teremteni. A legtöbb budapesti kerületben például egymás hegyén-hátán tucatnyi, különböző szakszervezethez tartozó könyvtár található más-más központi könyvtár függőségében, s e központok — ellentétben szovjet társaikkal — nagy depók csupán, és nem vesznek részt a közvetlen olvasószolgálatban.

Az iskolai könyvtárakról

A budapesti iskolai könyvtárakról Szabó Ervin így írt: „...a népiskolai könyvtárakat alig használják, és sokszor értékes könyvanyaguk szinte parlagon hever.”³¹ „...előbb-utóbb felülkerekedik bennük az iskola, a tanítói tekintély elve és az uniformozás, vagyis éppen azok a jellemvonások, amelyeknek éppen hiánya a nyilvános könyvtárak létesítésének elsőrendű jogalapja. (1909-ben) Budapest 42 ezer kötetnyi ifjúsági irodalommal 51 000 használatot ért el, tehát kötetenként 1,2-t.”³² Véleménye szerint az iskolai könyvtárnak az a feladata, hogy a gyerekeket megtanítsa helyesen olvasni, hogy megtanulja olvasmányait kiválasztani, hogy jártasságra tegyen szert az irodalomban és a könyvtárhasználatban. Ma sem tudnánk ezt a kérdést modernebbül megfogalmazni. Valamely pedagógiai rendszer modern voltát jórészt az határozza meg, hogy milyen kapcsolatot teremt az ismeretszerzés forrásaival. Amíg a modern iskolarendszerben a könyvtár az iskola középpontjában van (elhelyezés, kapcsolatok, pedagógiai funkciók tekintetében), nálunk ez a kérdés csak szavakban van, így iskoláink típuserveiből — még a néhány évvel ezelőtt kiadottakból is — hiányzik a könyvtár, nemhogy az iskola tengelyében volna! Az iskolai könyvtárak akkori elhanyagolt voltát látva, és azt, hogy gyökeres javulásukra semmi remény, Szabó Ervin azt javasolta, hogy olvassák be őket a nyilvános könyvtárakba. E vélemény aktualitása még ma sem veszett el. Ma sem forgatnak többet a tanulók az iskolai könyvtárak anyagából évente 3 kötetnél. Ez nem egészen a háromszorosa az 1910-es mértéknek. Egy kölcsönző — beiratkozott — tanulóra is csak 6 kölcsönzött kötet esik, míg a közművelődési könyvtárakban 29,2 kötet! Ez évtől kezdve már nem közölnek formalmi adatot az iskolai könyvtárakról. Az összes tanulót beiratkozott olvasónak tekintik. Nem tudom, kinek jutott eszébe ez az országos méretű statisztikai kódosítás. Mindenesetre sokkal könnyebb, mint a siralmas helyzeten javítani.

Az agglomeráció

„Budapestet kb. 30 olyan község veszi körül, amelyek szoros gazdasági és kulturális közösségben élnek a fővárossal” — írta Szabó Ervin. (Azóta több mint 10 beolvadt, azonban az agglomeráció maga kiszélesedett, és most kb. 44 községet tartunk számon, amely a „világváros határában” áll.) Népségük nagy része Budapesten keresi kenyerét, de itt nem kapván lakást, a szomszédos községekben lakik: de élete minden érdekszálával a fővároshoz fűződik Berkovits György szerint (Világváros határában). A főváros területén termelnek, az ottani üzemek, tehát a főváros anyagi erejét is emelik, s ahol élnek, ott csak a kommunális terheket növelik: az a helyzet, mintha a főváros „kizsákmányolná” környékét.

Látva helyzetüket, már Szabó Ervin is felteszi a kérdést: „Nem lehetne addig is, amíg a bekebelezés megtörténik, ezekkel a községekkel úgynevezett üzemi községeket létesíteni?”³³ Bármennyire igaza volt is Szabó Ervinnek, bármennyire időszerű ma is e kérdés, a főváros aligha tud a környező községek könyvtárügyén segíteni. Pest megye könyvtári mutatói a legrosszabbak az országban, s ezen belül is a leggyengébbek közé tartoznak az agglomeráció községei, de még ezektől is gyengébb a főváros ellátottsága. A főváros a saját nyomorával sem tud megbirkózni. Hogyan támogasson másokat?

Egyetemi könyvtárak

Szabó Ervin könyvtárpolitikai figyelme nem korlátozódott csupán a közművelődési könyvtárakra, kiterjedt az egész könyvtárügyre és a tudományos könyvtárak közül különösen az egyetemi könyvtárakra. Annál is inkább, mert a központot mint „Einközpontot”³⁴ fogta fel, amelynek tudományos gyűjtőterületei is vannak. Az ország tudományos könyvtárainak helyzetéről ezt írta: „Kitűnt, hogy például Bécsnek egy tudományos könyvtára, a „Hofbibliothek”, többet költ évente könyvekre, mint Budapest összes tudományos könyvtárai *együttvéve*, hogy egy másik, mindenkinek hozzáférhető könyvtára, az Universitätsbibliothek többet, mint Budapest nyolc hozzáférhető tudományos könyvtára *együttvéve*.”³⁴

„Az egyetemről kikerülnek államtudományi doktorok, akiknek sejtelmük sincs egy Közgazdasági Lexikon, egy Handwörterbuch der Staatwissenschaften... létezéséről, akik, ha később önállóan valamely kérdéssel foglalkozni akarnak, úgy fognak hozzá problémájukhoz, mint aki hátulról nyergeli meg a lovat: csoda-e, ha tudományos irodalmunkban annyi a korcszülött és annyi az abortus!”³⁵

Elismerhetjük, hogy a könyvbeszerzés arányai azóta jelentősen emelkedtek, de állíthatjuk, hogy felsőoktatási könyvtáraink ma lényegesen kisebb arányban tudják leültetni olvasóikat, mint Szabó Ervin idejében.

Kiváló elmék dolgoznak bennük, akik a könyvtárelmélet terén nemzetközi hírnévre örvendenek, de ami az egyetemi könyvtárak alapvető célját illeti, az egyetemi hallgatók jobb ellátásáért hiába küzdenek, mert a könyvtárak fejlődése a kor követelményeitől gyászosan elmaradt. Az ELTE potenciális olvasóinak mindössze 2%-át tudja leültetni, a Szechenyi Tudományi Egyetem Központi Könyvtára 1%-át, a Budapesti Műszaki Könyvtár pedig a 2,8%-át. Az újabb angolszász könyvtárak legtöbbször legalább 20% hallgatói hellyel, egynémelyikük 40–50% hallgatói hellyel rendelkezik. Franciaország és a Szovjetunió új egyetemi könyvtárai 10–20% befogadóképességűek. (A magyar átlag 4,3%.)

A FSZEK központjába beiratkozott egyetemi hallgatók száma ma 3543, az ELTE központi könyvtárába pedig 7077. Ha ebből a számból levonjuk a tanárokat és az egyéb kutatókat, a könyvtár alig szolgál ki több egyetemi hallgatót, mint a FSZEK központja. Ennek évi kötetforgalma 106 000, míg az ELTE-n mindössze 43 000, kári könyvtáraival is csupán 60 000. A két könyvtár könyvbeszerzési kerete is nagyjából azonos.

Szabó Ervin tudományos könyvtári munkásságának egészét egy tanulmány keretében bajos volna ismertetni. Csak éppen megemlíthetjük, hogy szószólójává vált a felsőfokú képzésnek, kialakította a könyvtári szakozás új rendszerét a DEWEY-féle rendszer alapján, kiváltva a szakkörök gúnyolódását, mégis ez vált szakozási rendszerünk országos alapjává.

Mindazokból, amiket fogyatékosan elmondtam, kitűnik, hogy Szabó Ervin kíváncsi és szellemi hagyatéka még korántsem teljesedett be minden vonatkozásban. Intelme és figyelmeztetése ezért ma is érvényes. „A közszellemnek kell megváltoznia ahhoz, hogy új könyvtárügyet hozzunk létre” — fogalmazta meg a Népművelő Törvény 1912. évi röplapján. Bár igen-igen sok történt, a közszellem, úgy látszik, mégsem változott meg eléggé. Időszerű tehát újra és újra „tisza forráshoz” nyúlunk.